

Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
Украинский национальный комитет византинистов
Харьковская епархия Украинской Православной Церкви
(Московского Патриархата)
Свято-Пантелеимоновский храм (Харьков)

Нартекс Byzantina Ucrainensis

Том 2

Ῥωμαῖος:
сборник статей
к 60-летию
проф. С. Б. Сорочана

Харьков “Майдан” 2013

УДК 94(4)"0375/1492"

ББК 63.3(0)4

Р 69

‘Ρωμαϊος: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана // Нартекс. Byzantina Ukrainensis. – Т. 2. – Харьков: Майдан, 2013. – 596 с.
ISBN 978-966-372-490-4.

Редакционный совет:

- Онуфрий (О. В. Легкий), архиепископ Изюмский, магистр богословия (Харьков)
Н. Н. Болгов, доктор исторических наук, профессор (Белгород)
Л. В. Войтович, доктор исторических наук, профессор (Львов)
А. Г. Герцен, кандидат исторических наук, доцент (Симферополь)
Г. Ю. Ивакин, член-корреспондент НАНУ (Киев)
С. П. Карпов, академик РАН (Москва)
А. П. Моця, член-корреспондент НАНУ (Киев)
П. П. Толочко, академик НАНУ (Киев)
А. А. Тортика, доктор исторических наук, профессор (Харьков)

Редакционная коллегия:

- С. Б. Сорочан, доктор исторических наук, профессор, главный редактор (Харьков)
Николай (Н. В. Терновецкий), протоиерей,
настоятель Свято-Пантелеимоновского храма (Харьков)
Владимир (В. В. Швец), протоиерей, настоятель Свято-Антониевского храма
при Харьковском национальном университете имени В. Н. Каразина (Харьков)
Петр (П. В. Казачков), протоиерей, настоятель Свято-Алекса́ндро-Невского храма,
кандидат богословия (Харьков)
А. Н. Домановский, кандидат исторических наук, доцент,
зам. главного редактора (Харьков)
А. Д. Каплин, доктор исторических наук, профессор (Харьков)
С. И. Лиман, доктор исторических наук, профессор (Харьков)
П. Е. Михалицын, кандидат богословия, кандидат исторических наук,
отв. секретарь (Харьков)
Ю. М. Могаричев, доктор исторических наук, профессор (Симферополь)
С. И. Посохов, доктор исторических наук, профессор (Харьков)
А. В. Сазанов, доктор исторических наук, профессор (Москва)

Рецензенты:

- Э. Б. Петрова, доктор исторических наук, профессор
И. В. Немченко, кандидат исторических наук, доцент

*Рекомендовано к печати ученым советом
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина*

Адрес редакционной коллегии:

Украина, 61077, Харьков, площадь Свободы, 4,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
кафедра истории древнего мира и средних веков.
Тел. (057) 707-53-37; e-mail: byznartex@gmail.com

*Печатается при финансовой поддержке
Харьковской епархии Украинской Православной Церкви (Московского Патриархата)
и Свято-Пантелеимоновского храма (Харьков)*

УДК 94(4)"0375/1492"

ББК 63.3(0)4

© Авторы статей, 2013

© Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2013

© Украинский национальный комитет византистов, 2013

© Свято-Пантелеимоновский храм (Харьков), 2013

ISBN 978-966-372-490-4

**«ВІЗАНТІЙСЬКА МОЗАІКА»
ХАРКІВСЬКОЇ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ
(9–10 листопада 2012 р.)**

9–10 листопада 2012 р. у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна відбулася VIII Міжнародна наукова конференція «Проблеми історії та археології України», організована спільно університетом та Харківським обласним історико-археологічним товариством. Одним з важливих напрямів роботи конференції вже традиційно стали дослідження з історії Візантії, поєднувані на перших конференціях ХІАТ у рамках організації роботи секцій то з історією й археологією слов'ян, то з хазарознавством.

Останні вже кілька конференцій, починаючи від Шостої, присвяченої 150-річчю від дня народження академіка В. П. Бузескула (10–11 жовтня 2008 р.), і Сьомої (28–29 жовтня 2010 р.) візантиністику вдало поєднувано в рамках роботи секції під назвою «Візантія та італійські колонії в Північному Причорномор'ї». Цю традицію було продовжено і на Восьмій конференції, що виявилось вдалим не лише з суто науково-дослідницького погляду, оскільки історія генуезьких колоній середньовічного Криму цілком може розглядатися в координатах пізньої і поствізантійського світу, але й з перспективи науково-організаційного, оскільки засвідчило становлення у Харківському університеті нового напрямку і навіть школи, яку можна умовно назвати школою «генуезьких колоніальних студій». Колись такий само шлях пройшла харківська візантиністика – спочатку її приєднували до слов'яно- і хазарознавства, а потім вже до неї почали приєднувати історію італійських колоній в Північному Причорномор'ї. Судячи з позитивної динаміки, на наступній, Дев'ятій конференції Харківського історико-археологічного товариства цілком можуть з'явитися вже дві окремі повноцінні секції – історії Візантії та історії північнопричорноморських італійських колоній. Втім, до роботи секції «Візантія та італійські колонії в Північному Причорномор'ї» ми матимемо змогу повернутися дещо пізніше, оскільки важливі з точки зору візантинознавства заходи відбувалися від самого початку роботи конференції.

Головним з них на першому пленарному засіданні стала презентація першого тому нового і першого суто візантиністичного видання в Україні – щорічника «Нартекс. Byzantina Ucrainensis» (Харьков: Антиква, 2012. – Т. 1. – 416 с.), здійснена головним редактором цього часопису, завідувачем кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету, доктором історичних наук, професором **С. Б. Сорочаном**. Новий часопис започатковано за підтримки й у співпраці з Харківською єпархією Української

Православної Церкви Московського Патріархату. Від імені *Архієпископа Харківського і Богодухівського Онуфрія*, ректора Харківської Духовної Семінарії, магістра богослов'я вітальне слово виголосив протоієрей *Микола Терновецький*, настоятель Свято-Пантелеймонівського храму м. Харкова. Також з привітанням виступив протоієрей *Володимир Васильович Швець*, настоятель Свято-Антоніївського храму при Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, викладач Харківської Духовної Семінарії. Виступаючи наголосили на важливості й перспективності відродження співпраці Університету і Церкви в царині гуманітарних наук, зауваживши її взаємовигідність перш за все у тих сферах, які становлять однаковий інтерес як для світської наукової думки, так і для церковно-богословської. До таких, поза всяким сумнівом, належить саме візантинознавство, успішність світсько-церковного співробітництва у межах якого яскраво засвідчено діяльністю багатьох наукових інституцій як у світі в цілому, так і в сучасних Україні та Росії зокрема. Яскравим підтвердженням цієї тези став саме презентований перший том часопису «Нартекс», який містить видання унікального колективного монографічного дослідження Житій свв. єпископів Херсонських в контексті історії Херсонесу Таврійського, однаково цікавого і важливого як для світської, так і церковної науки.

До візантинознавчої складової роботи конференції можна віднести також презентації одинадцятого випуску Харківського історико-археологічного щорічника «Древности», в якому з перших випусків друкуються дослідження з історії Візантії, і десятого тому «Хазарського альманаху», що також вже традиційно містить кілька пограничних, немов Таврика між Візантією і Хазарами, статей, які можна, залежно від кута зору, сміливо зараховувати як до хазарознавства, так і до візантиністики.

Наступним візантиністичним заходом стала презентація результатів роботи в поточному польовому сезоні Херсонеської археологічної експедиції «Цитадель» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (начальник – канд. іст. наук, доц. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків *А. М. Домановський*) в рамках відкриття виставки результатів польового сезону 2012 року роботи археологічних експедицій різних науково-дослідницьких центрів Харкова. Цього сезону експедицією «Цитадель», що досліджує забудову південно-східної ділянки городища Херсонесу Таврійського – так званої «цитаделі» – було закладено розкоп на схід від 19 куртини (2 кв. 5х5 м і прирізка). Виявлено рештки забудови за трьома візантійськими періодами – пізнім, середнім і раннім: 1) XIII ст. (окремі фрагменти кладок на рівні дерену); 2) IX–X ст. (кілька кладок, які не поєднуються у комплекси приміщень); 3) IV–VI ст. (кладки, що мають регулярні кути і дозволяють окреслити обриси великої громадської будівлі). На площі кв. 2 виявлено шар горіння, що містив фрагменти мармурового облицювання, напису, легіонної черепиці з клеймом, холодної зброї, монети і кераміку IV–VI ст. На кв. 1 виявлено шар засипу з фрагментами кераміки IV–VI ст. і стулками мушель устриць та гребінців чорноморських. На рівні шарів IV–VI ст. розкоп 2012 р. поєднується з прилеглим розкопом 2011 р. у єдиний комплекс.

Нарешті, головною візантиністичною подією конференції стала робота секції «Візантія та італійські колонії в Північному Причорномор'ї» (керівники

секції: **В. В. Майко**, **С. Б. Сорочан**; секретар: **О. О. Роменський**), яку відкрили дві не заплановані програмою, але вкрай важливі і цікаві презентації. Першу з них здійснив доцент кафедри теорії мови та літератури факультету іноземної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського **Л. В. Павленко**. Науковець презентував проект оновлення роботи НМЦ «Бібліотека Тавріка», яким передбачається активізація лінгвістичних та літературознавчих візантійських студій у Таврійському університеті, зокрема виділення кількох перспективних наукових тем таких досліджень:

- Особливості грецької мови ранньовізантійської патристики;
- Антична традиція у візантійській літературі (епос, лірика, риторика, роман) на різних етапах її існування;
- «Народна» грецька мова у візантійській літературі XIII–XV століть;
- Філософські та філологічні аспекти пізньовізантійської літератури;
- Середньовічна традиція у грецькій фольклорній ліриці;
- Вплив візантійської літератури на красне письменство Київської Русі;
- Візантійська література між Заходом і Сходом: проблема взаємовпливу;
- Сучасна грецька проза в загальноєвропейському контексті;
- Візантійська тема у творчості Нікоса Казандзакіса;
- Античні мотиви та форми у грецькій літературі нового часу.

З межах реалізації проекту Л. В. Павленком вже видано першу частину білінгвального навчального посібника «Візантійська література: нариси і тексти» (Київ, 2012), друга частина якого має побачити світ вже влітку 2013 р. Також передбачено створення в мережі Інтернет сайту НМЦ «Бібліотека Тавріка» з метою інформування усіх філологів, зацікавлених проблемою розвитку візантинознавства в Україні, а також проведення у вересні 2013 р. в Сімферополі Міжнародного семінару чи конференції «Літературознавча візантиністика».

Другу презентацію було здійснено **А. М. Домановським**, який представив присутнім на секції науковцям проект створення у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міжінституційного сектору візантиністики «Візантійська мозаїка», запропонований університетською кафедрою історії стародавнього світу та середніх віків. Метою діяльності сектора має стати об'єднання і координація досліджень візантійської цивілізації, що здійснюються різними інституціями університету.

Це дозволить:

- створити організаційну форму взаємодії різних структур університету, що досліджують феномен візантійської цивілізації в межах окремих наукових дисциплін (історія, археологія, філософія, культурологія, лінгвістика, літературознавство, мистецтвознавство тощо), що сприятиме синергетичному ефекту наукових розвідок завдяки запозиченню методів і принципів, притаманних суміжним напрямам візантинознавства;
- ефективніше налагоджувати співпрацю університетських візантиністів з українськими та світовими візантиністичними центрами, що дозволить гідно представити університетську візантиністику в світі й створюватиме можливості для ефективнішого пошуку фінансування університетського візантинознавства за рахунок залучення грантових коштів;

- створити нові й вдосконалити наявні механізми популяризації знань з історії та культури візантійської цивілізації у Харкові, Україні та світі, що дозволить виразніше унаочнити одну з граней важливої просвітницької місії університету в суспільстві.

Подальша передбачена програмою конференції робота відбувалася за двома закладеними у назві секції напрямками. В межах першого, візантиністичного, було заплановано дванадцять доповідей, в межах другого, з історії північно-причорноморських колоній, п'ять. Попри те, що не всі доповіді було виголошено, варто коротко схарактеризувати кожну з них, щоб скласти уявлення про головні напрями й тематику роботи науковців, об'єднаних у рамках роботи секції.

Першою в межах візантиністичного циклу стала доповідь відомого сфрагіста **М. О. Алексєєнка** (*Севастополь*) «Молівдовули сусідів Херсона з південного Понта», присвячена кільком новим печаткам південнопонтійських фем, названих Константином Багрянородним у якості головних фігурантів під час можливих дій візантійської адміністрації проти ймовірних антиімперських виступів візантійського Херсона. Введення до наукового обігу нових даних молівдовулів Ілії, імператорського протоспафарія і стратига Пафлагонії (перша половина X ст.); невідомого ек просопу Арменіаків (межа VIII/IX ст.); Христофора, анаграфевса Арменіаків (межа X/XI – початок XI ст.); Михаїла, діюкита Халдії не лише надають нову інформацію про південнопонтійських сусідів Херсона, але й характеризують Таврику як стратегічно важливий регіон для всієї Візантійської імперії.

В наступній доповіді **А. М. Болгової** (*Бєлгород*) «Грамматисти вищих шкіл Ранньої Візантії (IV–VI ст.)» було здійснено спробу аналізу персонального складу та розподілу по провінціях викладачів вищих граматичних шкіл Ранньої Візантії. Авторка дійшла висновку, що ранньовізантійським грамматистам була притаманна висока «академічна мобільність», а також генетично антична висока роль особи вчителя. Важливим є зроблене у доповіді зауваження, що латинську мову активно студіювали у Африці й Константинополі, тоді як у провінціях Сходу воліли навчатися грецькою.

Доповідь **Д. С. Гордієнка** (*Київ*) «До хронології науково-літературної діяльності Константина Порфирогенета» було присвячено визначенню часу діяльності «наукового гуртка» Константина Порфирогенета, а отже, й часу створення трактатів, приписуваних імператору. Аналізуючі тексти джерел та наявні в сучасній історіографії тези, доповідач дійшов висновку про хибність віднесення літературно-наукової діяльності Константина VII до часу правління Романа I. Таким чином, розквіт діяльності «гуртка Константина VII» припадає на період самостійного правління імператора (944–959 рр.). Його діяльність була спрямована на утвердження легітимності влади Константина Порфирогенета, отже, трактати, приписувані імператору, виконували також функцію репрезентації влади.

Наступна доповідь **М. Є. Домановська** (*Харків*) у своїй доповіді «М. С. Дринов про Балканські походи князя Святослава 967 та 969 рр. у контексті візантійсько-болгарського протистояння X ст. (про межі об'єктивності історика)» задалася питанням щодо міри об'єктивності М. Дринова в оцінці візантійсько-болгарсько-руського конфлікту та впливу особистих суспільно-

політичних поглядів дослідника на висвітлення цих подій останньої третини X ст. на Балканах. Авторка доходить висновку, що традиційно стверджувана у історіографії «антивізантійська позиція» М. Дринова в цьому випадку не проявляється. Для вченого підкорення Першого Болгарського царства Візантійською імперією є більш прийнятним, ніж панування на Балканах Святослава. Як вважає дослідниця, наближення до могутньої православної імперії й сприйняття її за зразок для наслідування було у розумінні М. Дринова значно кращим варіантом для болгар, ніж можливість опинитися під владою руського князя-язичника Святослава.

У доповіді **В. В. Майко** (Сімферополь) «Скляні браслети візантійської Таврики. Питання типології, технології і хронології» на прикладі колекції скляних браслетів з Сугдеї було розглянуто питання типології, технології і хронології цієї найбільш масової категорії прикрас. Час появи скляних браслетів, на думку доповідача, припадає на середину X ст., а наймасовіше використання – на XI ст. Отже, скляні браслети можуть слугувати хронологічним репером, який дозволяє говорити про наявність матеріалів другої половини X – XI ст.

О. О. Роменський (Харків) у доповіді «Оглашення князя Володимира: міф чи реальність?» зупинився на проблемі хрещення князя Володимира Святославича у контексті історії християнських таїнств на Русі, зокрема, чину хрещення. Доповідач розглянув еволюцію чина оглашення і хрещення за доби раннього середньовіччя, дійшовши висновку, що попереднє ознайомлення Володимира з християнством є аналогічним *prima signatio* християнських конунгів. На його думку, акт хрещення міг відбутися саме у Херсонесі як завершення переможної військової операції Володимира, і саме перемога, продемонструвавши силу християнського Бога і його переваги перед старими богами київського пантеону, визначила для русів остаточний вибір віри.

К. Ю. Бардола (Харків) у доповіді «Про міру державного регулювання ранньовізантійської зовнішньої торгівлі на Дунаї» визначив, що пік активного державного регулювання зовнішньої торгівлі на Дунаї припадає на 60–70-ті рр. IV ст. і пов'язаний зі спробою константинопольського уряду врегулювати різке зростання потоку рабів на прикордонний ринок. У V ст. зовнішньоторговельна діяльність на Дунаї вже регулювалася загальними, «полегшеними» методами ранньовізантійської держави, що визначалися прикордонним характером і сплатою податків. Торгівля в цей час, на думку автора, здійснювалася по всьому Дунаю, одна час від часу здійснювалися спроби, переважно невдалі, сконцентрувати її у спеціально відведених адміністративних центрах.

У наступній доповіді «Імператор Юліан і антиохійці: щодо ефективності примусового державного встановлення цін на продукти харчування у Ранній Візантії» **А. М. Домановський** (Харків) на прикладі подій 362–363 рр. у Антіохії продемонстрував один з прикладів неефективності примусового встановлення цін на харчові продукти, що його практикував ранньовізантійський уряд у IV–V ст. Навіть пряме втручання імператора виявилось безсилим перед колективною змовою великих землевласників і торговців, що поставляли харчі на міський ринок, і законами ринку. Суто адміністративні волюнтаристські вимоги влади, підкріплювані лише силовим примусом, були приречені на поразку,

що змушувало уряд, за умов поступового занепаду куріальної системи шукати нові механізми регулювання ситуації на продовольчому ринку міста з метою його наповнення достатньою кількістю товарів за прийнятними для більшості міського населення цінами.

Доповідь **М. В. Фоміна** (Харків) «Про гірську фортецю Сюйрень (Шиварін)» було присвячено головній лінії оборони Сюйреньської фортеці, яку низка авторів ототожнюють з відомою за джерелами фортецею Шиварін. Аналіз системи кладки башти дозволяє припустити існування двох будівельних періодів. Під час першого з них було збудовано стіну та невисоку вежу з зубцями, під час другого добудовано ще один поверх і дах з бойовим майданчиком. На самому кінці мису збереглися штучні заглиблення у скелі, які доповідач проінтерпретував як підтеси під спеціальну дерев'яну сигнальну вежу, з якої можна було передавати інформацію за допомогою світлових сигналів. Високу ймовірність припущення доповідача підтверджує надзвичайно вигідне місце розташування досліджуваного комплексу, яке забезпечувало візуальне спостереження у північному напрямку.

Про візантиністичні доповіді, автори яких не змогли виголосити їх під час роботи конференції, можна скласти уявлення на підставі опублікованих тез і матеріалів.

Доповідь **К. М. Болгова** (Белгород) «Підсумкова систематизація латинської граматики в Константинополі VI ст.» стосується вивчення діяльності візантійського вченого Присціана Цезарейського в аспекті оформлення культурних феноменів за ранньовізантійської доби. Присціан видається завершувачем у розвитку латинського мовознавства, його головна праця «*Instutiones grammaticae*» зберігала своє значення як підручник до XIX ст. Систематичне дослідження Присціана охоплює фонетику, словотвір, флексивну систему та синтаксис. Прикметно, що створення цієї узагальнюючої праці відбулося саме в період втрати латиною статусу живої розмовної мови. На думку автора, творчість ранньовізантійських граматиків знаходилася в головному культурному контексті пізньої античності.

Доповідь **С. Б. Сорочана** (Харків) «Про комісіонерів у Візантії VII–IX ст.» розкриває один з аспектів спеціалізації у візантійській сфері послуг доби «темних віків». На думку автора, ромеї в цей час не забули практику посередницької торгівлі, котра мала давню традицію і не була нововведенням василевса Лева VI. Одною з найважливіших комісійних спеціальностей було освідчення якості коней та посередництво при їх продажу на ринку. Ці посередники – «вофри» Книги Епарха – були своєрідними маклерами, що обслуговували торговців.

Г. А. Косовська (Белгород) розкрила тему «До історії давньоєгипетських культів у ранньовізантійському Єгипті». На думку авторки, боротьба християнства з залишками власне єгипетських культів досі недостатньо досліджена в історіографії. Ранньовізантійський період став часом завершення існування давньоєгипетської релігії, проте вона не зникла безслідно, вплинувши на християнську іконографію, коптську Церкву та обрядову традицію.

Ще дві цікаві візантиністам доповіді було виголошено в межах роботи інших секцій. Спільна доповідь **І. В. Денисової** та **М. М. Болгова** (Белгород) «До історії

слов'ян у візантійській Греції» відбулася в рамках роботи секції «Слов'янський світ і його сусіди». Співдоповідачі визначили основні теорії та етапи розселення слов'ян на території Греції у ранньовізантійський період, фактори їх інкорпорації до візантійського суспільства. Встановлено, що Грецію було заселено слов'янами у два етапи: перший датується останніми десятиліттями VI ст., коли було взято Коринф і слов'яни почали проникати на Пелопоннес; другий етап слов'янського розселення припадає на перші десятиліття VII ст., коли потужні міграційні хвилі охопили усю територію Греції; слов'яни почали заселяти острови, зокрема Крит. Панування слов'янського населення у Греції тривало понад 200 років. Головними факторами інкорпорації слов'ян до імперії були: військове завоювання, християнізація, еллінізація. У підсумку, імперія спромоглася «переварити» затяжну слов'янську навалу VI ст, причому не так традиційним шляхом – утримування варварів на кордонах і перетворення їх на енспондів (федератів), як це було з арабами, гуннами та іншими етносами, як шляхом християнізації та еллінізації ізолюваних регіонів слов'янського розселення на власне імперській території.

Доповідь **К. М. Колесникова** (Дніпропетровськ) «Херсонітські балістарії трактату Константина Багрянородного: походження, комплектування, тактика» було виголошено в межах роботи секції «Історія і археологія Північного Причорномор'я в античну епоху». Дослідник проаналізував агіографічні, епіграфічні та наративні джерела, що дозволяють інтерпретувати походження та природу херсонітських балістаріїв, згадуваних у 53-ьому розділі трактату Константина Багрянородного «Про управління імперією». Доповідач дійшов висновку, що, не зважаючи на низку спірних тверджень двох протилежних концепцій – В. Зубаря та К. Цукермана – можна визнати часткову справедливість обох. Впродовж пізньоантичного та ранньовізантійського періодів історії Херсонес не міг не мати власних військ, що почасти узгоджується з концепцією В. Зубаря про балістаріїв як міську міліцію, а Херсонес як вільне місто. Втім, і заперечувати імперську військову присутність у Херсонесі на межі III–IV ст. і періодично впродовж IV–V ст. зараз немає жодних підстав, що, знову ж таки, частково узгоджується з концепцією К. Цукермана про балістаріїв як обмежений контингент вояків двох комітатських легіонів балістаріїв, що перебували, згідно Нотіції дігнітатум, під командуванням магістра мілітум Фракії, – балістаріїв Дафнієвих та балістаріїв молодших.

Генуезька складова роботи секції «Візантія та італійські колонії в Північному Причорномор'ї» була представлена доповідями дослідників з Харкова, Миколаєва та Чернівців.

У доповіді **О. В. Господаренко** (Миколаїв) «До питання про локалізацію замка Леріче» було узагальнено наявні картографічні, археологічні, нумізматичні та історичні матеріали про замок Леріче (Іліче). Довгий час розташування замку залишалося невідомим. На сьогодні є достатньо підстав про локалізацію замку на місці городища Дніпровське-2 (нині с. Дніпровське Очаківського району Миколаївської області). Наявний археологічний і нумізматичний матеріал дає підстави говорити про зв'язок замку Леріче як з Кримом, так і з Білгородом.

Є. М. Столяренко (Харків) у доповіді «Про лікувальну практику в генуезьких колоніях Криму (XIV–XV ст.)» зазначив, що лікарську допомогу населенню

колоній надавали лікарі, цирульники та, можливо, аптекарі. Медики працювали найсучаснішими як на добу пізнього середньовіччя медичними інструментами, а також могли використовувати спеції як ліки. Крім того, населення колоній намагалося захистити себе від хвороб за допомогою різноманітних амулетів і талісманів.

Доповідь **М. В. Олейника** (Харків) «Похід Карло Ломелліно 1434 року: дискусійні питання сучасної історіографічної традиції» було присвячено проблемі використання у сучасній історіографії результатів досліджень істориків XIX ст. на прикладі походу Карло Ломелліно 1434 року. Новітні археологічні дослідження значною мірою уточнюють наявну історіографічну традицію, однак, на жаль, використовуються сучасними істориками вкрай рідко.

С. В. Дячков (Харків) у доповіді «Новий об'єкт на карті генуезької фортеці Чембало (XIV–XV ст.)» підсумував стан археологічних досліджень башти № 6 фортеці Чембало, котра розкопувалася в 2009–2011 рр. об'єднаною експедицією Національного заповідника «Херсонес Таврійський» та Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, за участі Харківського університетського ліцею. В другій половині XIV ст. ця башта-водосховище входила в систему приморської оборони фортеці. Особливу увагу привернули залишки середньовічної споруди, умовно названої «будовою № 1», віднайдені в 2010–2011 рр. Науковець припустив, що ця будівля може бути залишками храму, побудованого в Чембало після придушення повстання 1433–1434 рр.

Ще одна заявлена на секції доповідь **А. І. Кузя** (Чернівці) «Кафа у регіональній торгівлі зброєю (кінець XIV–XV ст.)», автор якої нещодавно успішно захистив кандидатську дисертацію, не була, на жаль, представлена на конференції ні виступом, ані тезами, тому в цьому огляді маємо обмежитися лише наведенням її назви.

Під час підбиття підсумків роботи секції як її учасники (зокрема **М. О. Алексєнко**), так і співголова **В. В. Майко** на заключному пленарному засіданні зазначили завершення оформлення у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна повноцінної візантиністичної наукової школи, спроможної взяти на себе роль інформаційно-координаційного центру візантинознавчих досліджень в Україні. Так само науковці звернули увагу на формування у Харківському університеті ще однієї наукової школи – з дослідження історії генуезьких колоній Північного Причорномор'я.

А. М. Домановський, О. О. Роменський